

Izvorni naučni rad
UDK 821.163.44-31.09Kovač M.

Sanja VOJINOVIĆ (Podgorica)
JU NB „Radosav Ljumović“ – Podgorica
sanjamiskovic@t-com.me

POETIKA ZNAČENJA I SIMBOLA U ROMANIMA *MOJA SESTRA ELIDA* I *RUGANJE S DUŠOM* MIRKA KOVAČA

Uporednom analizom romana *Moja sestra Elida* (1965) i romana *Ruganje s dušom* (1976), pokušali smo u simboličkoj i značenjskoj ravni odgonetnuti poetičke karakteristike stvaralaštva Mirka Kovača. Imajući u vidu da se u istoriji književnosti južnoslovenskih prostora, objavljivanje romana *Moja sestra Elida*, smatra prelomnim trenutkom između dvije književne epohe modernizma i postmodernizma, u ovom radu ukazali smo na osobenosti postmoderne, postmodernizma uz osvrt na dopunjeni i prerađeni dio romana *Moja sestra Elida*.

Ključne riječi: *Mirko Kovač, istorijska tradicija, poetika, simbol, pisana tradicija, psihologija, genealogija*

Nagoviješten u romanu *Gubilište* uvođenjem lika sestre, Elide, roman Mirka Kovača *Moja sestra Elida* objavljen je 1965. godine. Ovaj roman pisac je preradio, izmijenio i objavio u Zagrebu 1976. godine pod naslovom *Ruganje s dušom*.

Već samim uvodom nagoviještena je tematika romana – genealogija jedne porodice, koja će tek biti razotkrivena petim poglavljem, a roman ih ima ukupno sedam.

*Ovde se govori o svemu što je prethodilo stvaranju ove knjige – sasvim je dovoljno u uvodu pomenuti Vojislava Krivokapića – izbegnuta su duga opisivivanja dalje rodbine – ako neko pronade ovaj rukopis smejaće se kad bude čitao glavu petu, rođaci, nemojte se na me baciti kletvom, nemojte me unižavati.*¹

Roman *Ruganje s dušom* upravo počinje rodoslovljem, kratkim, porodice Biriš. Dato je osam portreta članova porodice Biriš. Naglašeno je porijeklo ove porodice: *Josif je rođen u Senti, kršten u pravoslavnoj crkvi, tako su željeli njegovi roditelji, otac Mađar i majka Srпкиnja (...). U tok kući bračne sloge i ljubavi, u kojoj je Josif odrastao, ravnopravno se govorio mađarski i*

¹ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, Prosveta, Beograd, 1965, str. 8.

*srpski, a u žilama s muške i ženske strane tekla je mađarska, srpska, hrvatska, rumunjska i slovačka krv. Ako se može vjerovati obiteljskim usmenim predajama, jedan je predak Biriš u XVIII. stoljeću bio oženjen Cigankom-ljepoticom, tako da je bilo među potomcima i crnoputih, s krupnim tamnim očima i kovrčavim vlasima.*²

U oba djela Mirka Kovača naziru se poetički stavovi ili rasprave koje su dominirale u tim godinama (šezdesete, sedamdesete godine) prošlog vijeka. Zapravo su one poslužile piscima za samoispitivanje. Književni diskurs u oba romana suočen je sa drugim pripovjednim oblicima, biografijom, s ideologijom, sa statusom teksta u tekstu. U tom pogledu, može se zaključiti da je u romanu *Moja sestra Elida*, u odnosu na roman *Ruganje sa dušom*, proza u nekom obliku tradicionalnija.

Istorijski, radnja romana smještena je u vrijeme smjene dva carstva, odlaska Turske imperije a dolaska Austrougarske. Sa dolaskom Austrougarske imperije u varošima širom Hercegovine doselili su se inženjeri, službenici, radnici, donijeli svoje običaje, ostali tu sa svojim prezimenima...

I ovdje smo naravno na liniji istorijske tradicije – austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine koje je izvršeno 1878. godine na osnovu odluke Berlinskog kongresa.

Okosnica oba romana je smrt. Smrt Elide.

Jovan je protrčao predsobljem i krajnje zbunjen i uplašen rekao da Elida nije presvučena i da nisu doneli pokrov, koji je još jutros dat na čišćenje. Zamalo Jovan nije pao pred Gustava da ga moli da Elida još ne umre, kao da Gustav u najmanju ruku sam odlučuje.

Stepenište i celo predsoblje ispunila je tišina koja je zajedno s polusvetlom lica rođaka činila avetinjskim, jer sui m krupne oči bile nepomične, kao da će ih Elidina smrt iznenaditi. Gustav je na njenim vratima prikucao natpis: sačekati da se odvoji duša.³

*Nju je Anđul stavio u centar svoje priče, na samrtnu postelju, jer je samo ona mogla okupiti oko svojega odra rasutu i otuđenu rodbinu.*⁴

Smrt kao simbol, kao paradigma apsolutnog završetka života, bitisanja, prolazni je vid postojanja. Smrt je simbol i pisane i usmene i religijske tradicije.

Simbolički značaj smrti ogleda se u transformaciji, preobražaju. Smrt je neverbalna poruka o kraju jednog ciklusa, kraj nečega što je vidljivo, smrt je nepredvidiva.

Razaranje pripovjedne strukture, jedna od osobenosti postmoderne, i u ovim romanima je prisutna. U prozi Mirka Kovača ne postoji jedna priča,

² Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zagreb, 2007, str. 6.

³ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 218.

⁴ Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, str. 9.

čvrsta cjelina, tok romana nije moguće predvidjeti. On gradi svoju prozu prepoznatljivim stilom, usuđujemo se kazati prepoznatljivim simbolima.

U ovim romanima to su simbol smrti i simbol duše. Već smo naveli da je smrt, kao simbol dio i religijske tradicije podjednako kao i usmene i pisane. Ovakvim pripovijedanjem, asocijacijama, uvođenjem elemenata tradicijske kulture, pa i usmene književnosti, skreće se pažnja upravo na status pripovjedača, status priče koji u ovim romanima i sa pojavom ovih romana bivaju pomjereni.

Zatim, možemo govoriti i o jednom hronotopu romana, Hercegovini čiju sliku jasno vidimo u Kovačevim djelima. Nadalje, možemo govoriti i o jednom arhetipskom obrascu radnje koji se ogleda u kolektivnim ali i individualnim psihičkim opisima u njegovim djelima.

*Za Elidu je osvanulo samo jedno jutro, tako kažu pobožne gospode, kada je otvorila vrata njegove sobe i naišla na užasan prizor, strašniji nego kad se ugleda smrt najdražeg bića; videla je da ga nema, videla je, pored toga, samo praznu postelju, pedantno nameštenu sa izvučenim ivicama i zategnutim krajevima širokog pokrivača. (...) Na stolu su bile njegove naočare i venčani prsten. Iznad kreveta je bilo ispisano: tražim samo mir.*⁵

Kroz jedan lik, kroz jednu scenu, događaj, prikazan je po malo nadrealni svijet varoši. Više nego čudan događaj o nepostojanju jedne osobe, ličnosti, tvrdnja o potiranju istine, njegovog dolaska i odlaska navodi na sumnju u psihičko stanje jednog lika, junakinje romana, Elide.

Sa lakoćom utvrđujemo da je nesumnjiva veza između književnosti i psihologije, zapravo da se Kovač poslužio Frojdovom psihoanalizom, po kojoj su nagoni osnovni pokretači ličnosti. Nagon je unutrašnja, psihička realnost, nesvjesna psihička realnost koja se u svijesti javlja u obliku psihičke želje. A kada se govori o modelu ličnosti, sve tri instance ličnosti su zastupljene u oba romana. I Id (Ono) i Ego (Ja) i Super-ego

Ovdje se može zaključiti da su prisutni utjecaji pisane tradicije, konkretno Frojdove psihoanalize.

Predmet istraživanja rada je upravo pronalaženje svih segmenata koji potiču iz onoga što se podrazumijeva pod tradicijskom kulturom. U pitanju je spektar elemenata koje možemo svrstati ili podvesti pod zadati pojam.

U nizu radova napisanih povodom objavljivanja djela Mirka Kovača, izvornost za njegovo stvaralaštvo tražena je u njegovom ličnom temperamentu, u opredjeljenjima vremena u kojem je stvarao, u osobenostima njegove egzistencije...

⁵ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 120.

Njegova djela osporavana su, prihvaćana, proučavana, ali se o elementima usmene književnosti i tradicijske kulture na stvaralaštvo Mirka Kovača do sada nije govorilo. Kada su u pitanju ova dva romana, *Moja sestra Elida* i *Ruganje s dušom*, osim navedenih dijelova koji ukazuju na povezanost sa psihoanalitičkim tumačenjima, skrenućemo pažnju i na psihološki aspekt koji upravo i pokreće konflikte – seksualna energija. Taj pokretač psiholoških konflikata je nesvjestan. Prema Frojdovoj psihoanalizi, nesvjesno označava potisnute sadržaje u svijesti ličnosti, koji bivaju iskazani kroz određene radnje, omaške u govoru, snove, simptomatske radnje itd. Otuda zaključujemo da su likovi, odnosno pripovjedačko JA u oba romana, okarakterizirani kao pohotljivi, gadni, opterećeni seksom, a njihov portret je portret bijedne ličnosti, a pod bijednim podrazumijevamo i siromaštvo i poniženost. U principu, ovi junaci su negativni junaci.

Ovo o čemu smo do sada pisali, smatramo dijelom pisane tradicije, jer sve što je do trenutka pisanja oba romana nastalo u kulturi i društvenim naukama, našlo se u romanima Mirka Kovača, kao trag, kao element tradicijske kulture. A sa stanovišta teorije književnosti kao dio postmoderne, postmodernistički oblici pripovijedanja poput citatnosti, intertekstualnosti, metatekstualnosti, teksta u tekst, inkorporiranja dijelova tekstova u vlastiti roman. Kompozicija romana *Moja sestra Elida* uvodom nagovještava temu i motive romana, koji će biti u formi poglavlja koje donose genealogiju jedne porodice – u čijem centru je Elida, stoga se može kazati da je roman *Moja sestra Elida*, biografski roman. Mirko Kovač „pravi“ romane, formu prilagođava sižeu sa čestim autopoetičkim iskazima poput sljedećeg: *I da se razumemo, posle ove knjige ne želim da me smatrate piscem jer ja sam u mladosti izdao dve knjige svakako veće vrednosti, bar u hrišćanskom smislu. Pisac je samo onaj čovek koji ispiše nasvom grobu reči stvorene u duševnom bolu, sve drugo je mudrost koja se neće održati niti koliko jedan život.*⁶

Kada govorimo o likovima, a opet na tragu zadate teme, ne možemo a da ne ukažemo na likove romana, u romanu *Moja sestra Elida* lik Josifa, austrijskog oficira zaljubljenog u Elidu a u romanu *Ruganje s dušom*, likove Anđula i Goja Biriša. Kako je Kovač pisac *ljudske tragedije*, koji u svojim romanima prikazuje sudbine porodica smještenih u prostoru Hercegovine, to je njegova proza određena fatalnošću i nesrećom porodica koje uništavaju unutrašnje i vanjske okolnosti. Stoga, ova tri lika veoma su bliska pripovjedaču. Josif, porijeklom Austrijanac, oficir, smrtno zaljubljen u Elidu, poetična ličnost koja svoje emocije ispoljava pišući duga i opsena pisma Elidi... Prema njenoj smrti odnosi se krajnje trezveno, pokušavajući da je prisvoji mrtvu kad nije mogao živu.

⁶ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 20.

Taj nesporazum i zbrka glasova trajao je sve dok se na vratima nije pojavio Josif sa svojim pomoćnikom Jozefom. On je, ne osvrnuvši se na rodbinu, prišao Elidinom uzglavlju i poljubio je u usne, što se u Hercegovini smatralo sramotom da verenik ljubi svoju mrtvu u usta. Verenici u Hercegovini nisu smeli da plaću isto kao što nisu smele ni žene za svojim muževima, jer bi se tako izdao ponos ovog hrabrog naroda i dostojanstvo bola, koji se ovde znao ceniti.⁷

Bilo im je potpuno jasno da po hercegovačkom običaju telo preminule ne može da se ustupi ljubavniku ili vereniku bez saglasnosti i pristanka cele rodbine.⁸

*U Hercegovini je spaliti leš najveća sramota i greh i baš zbog toga je za njih svet bio čudan i nerazumljiv i bojali se da će ta svetska prljavština doći i ovde i da će se ovaj zdravi narod jednoga dana raspadati u svetskim zarazama.*⁹

Navedeni dijelovi preuzeti iz romana *Moja sestra Elida* dio su tradicijske kulture. Običaji vezani za smrt različiti su od naroda do naroda. Poljubac kao simbol uzajamnog sjedinjenja, od najdavnijih vremena ima i duhovno značenje. Naravno, svi izvori vezani za tumačenje ovog simbola i pojma potiču iz *Pjesme nad pjesmama*. Poljubac je znak jedinstva, spoj duše i Boga. Poljubac je zapravo pristajanje duha uz duh. Zbog toga, *onaj čija duša izlazi poljupcem, prijanja uz drugi duh od kojeg se više ne odvaja; to se spajanje zove poljubac.*

(...)

*Supružanska duša ga je jedina dostojna.*¹⁰

Zato se u Hercegovini vjerenik nije smatrao dostojnim da poljubi mrtvu vjericu i da raspoláže sa njenim tijelom.

Ovdje ukazujemo i na povezanost, inače spominjanog Nikolaja Vaslijeviča Gogolja, roman *Mrtve duše*, koji je Kovaču poslužio kao motiv za ispisiivanje romana *Moja sestra Elida*. Kupovina mrtvih duša, običaj ili model opođenja prema mrtvacima svojstven drugim zemljama, ali ne i Hercegovini. I mada je Čičikov „trgovački putnik iz Hada“ trgovao dušama samo i isključivo zbog novca, ovdje se radi o samo jednoj duši, voljenoj ženi – Josifov motiv je ljubav.

Opet, u tradiciji, prodaja duša povezana je sa đavolom, jer čovjek, prema određenim vjerovanjima, dušu može da proda đavolu a da u zamjenu dobi-je što želi. Između ostalog, to je i ugovor Fausta i Mefista koji, kao što vidimo, ima višestruke odjeke.

⁷ *Isti*, str. 247.

⁸ *Isti*, str. 249.

⁹ *Isti*, str. 250.

¹⁰ Gerbran, Alen, Ševalije, Žan: *Rečnik simbola*, str. 732-733.

Svakako, ova djela, dio su pisane tradicije i nesumnjivo je da je Kovač imao u vidu sve ove elemente prilikom pisanja djela.

Ovde se događalo jedino to da se u ratnim godinama izmjenjaju leševi, da se ponekad preotmu iz osvete, a poslednjih godina zabeleženo je nekoliko neverovatnih slučajeva s leševima, o kojima se ne može govoriti samo zbog toga što će se mnogima učiniti izmišljeni.¹¹

Mit o đavolu blizak je svim mitovima o zmijama, o nemani jer suštinski simbolizuju sve one snage koje su centar zla, mraka nasuprot svjetlosti. Simbol svjetlosti takođe dobija svoje značenje u romanu *Moja sestra Elida*.

*Jozef ga je iznenađeno pogledao, a zatim su uzeli kovčeg i uputili se prema železničkoj stanici. No tek što su prošli kroz kapiju svetlost je sasvim iščezla, ali predmeti oko kuće imali su neprirodan i nestvaran sjaj. Kapci na prozorima naglo su se otvorili a iza njih je osvetljen svećom stajao Dolfi Biriš. Kako je Josifu bilo poznato da je to jedini Biriš koji nije mogao da umre, spustio je kovčeg sa željom da nekim nemim gestom pokaže Elidinom ocu da se može i na toj razdaljini oprostiti od mrtvog tela svoje kćeri.*¹²

Kada je u pitanju simbol svjetlosti, kao i simbol đavola, oba imaju svoje korijene u usmenoj tradiciji ali su bliska i pisanoj. Simbol svjetlosti često se poistovjećuje sa svjetlošću kao metaforom. Svjetlost i tama komplementarne su vrijednosti jednog razvojnog ciklusa. Poslije tame dolazi svjetlost.

*Kroz olujnu noć blesak munje naglo je osvetlio kuću Biriša. Trošni zidovi počeli su da se razmiču i bez nekog naročitog zvuka padaju. Krov je sasvim uto nuao, a unutrašnjost kuće, koja je već odavno bila naprsla, pretvorila se u prah.*¹³

Svjetlost je i izraz nebeskih sila, moći, ali i ljudskog straha i nade. Kada svjetlost iščezava i život iščezava sa njom. Bljesak munje, simbol preuzet iz drevnih biblijskih predanja, kod Grka, bog groma, munje je Zeus, u ovom dijelu romana simbolizira propast jedne porodice znakovito predstavljen rušenjem porodične kuće. Prah kuće predstavlja prah čovjeka, mrtve Elide.

Ukazat ćemo i na simboliku groba u ovom romanu.

*Ne umire se tako što se nestane već što se dobije svoj grob.*¹⁴

Grob je spremište jednog života, potvrda da se život u određenom obliku nastavlja i nakon smrti. U grobu boravi pokojnik, kao što je za života boravio u kući. Grob zadržava dušu umrlog. Stoga, čovjek ne nestaje, on dobiva svoj grob i svoje mjesto...

¹¹ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 250.

¹² Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 258-259.

¹³ *Isti*, str. 262.

¹⁴ Kovač, Mirko: *Moja sestra Elida*, str. 70.

Analizirajući romane Mirka Kovača s aspekta tumačenja simbola, mitologema književnih, zaključujemo da je prozni tekst Kovača organiziran na principu preuzimanja ili inkorporiranja proznih tekstova svjetske književnosti od Gogolja, Foknera, Mana, Poa, Borhesa. To je i bilo u duhu vremena u kojem je stvarao ali i u duhu njegovog stila i njegove poetike.

Da se vratimo tumačenju dva lika, junaka iz romana *Ruganje s dušom*, Anđula i Goja Biriša.

Stožer oko kojeg su svi likovi okupljeni je porodica Biriš – propali trgovac Josif Biriš i njegova žena, koja je porijeklom iz poznate porodice Meštrevića (porodica Meštrevića biće predmet i tema nekoliko narednih Kovačevih romana i pripovijedaka, primjedba S. V.), njihovo četvoro djece, potekli iz mješovitog braka pravoslavno-katoličkog, Elida i Ruža, sklone tjelesnim uživanjima, brat Jakov i drugi brat, maloumni Goja, ujak Donato Meštrević i naravno Anđul Biriš, pripovjedač.

Goja Biriš

Krsno ime bilo mu je Gojko, po želji Josifova kuma Stevana Zimonjića, koji je rano ostao bez oca Gojka, ubijena u sukobu sa zlicom Alibegom Pašalićem, kojemu je uz harač, otimanje blaga i kažnjavanje raje bio posební užítak obljubiti udanu kaurkinju, a kad je to učinio s njegovom ženom, onda ga je Gojko sabljom sasjekao, a njega Alibegovi sinovi. Na krštenju je kum držao prodike da bi svakom muškom djetetu u ovim krajevima Hercegovine trebalo nadjenuti ime Gojko, kao uspomenu na njegova oca, junaka koji je obiteljsku čast stavio iznad života. Novorođenče je bilo kao i ostala djeca sve dok nije napunilo deset mjeseci, a na krštenju u pravoslavnoj crkvi, kad ga je Stevan držao u rukama, imalo je šest mjeseci; pripovijeda se da ljepše dijete u toj crkvi nikad kršteno nije.

(...)

Nakon desetog mjeseca dijete se počelo deformirati; šake i stopala nogu ostali su iste veličine kao pri rođenju, glava se razvijala, posebice čeone kosti, a u trećoj godini još ne bješe prohodalo, niti je riječ izustilo, samo je mumljalo glasom odrasloga. Kad ga je kum video tako nakazna, rekao je da to dijete ne može nositi ime njegova oca; neka se odsad zove Goja. To mu je ime naknadno upisano u crkvene knjige; pod tim je imenom živio 33 godine.¹⁵

Opis lika Goje Biriša veoma je realističan i blizak je poetici epohe realizma. Poput Dostojevskog, Kovač nakazama, izobličnim likovima otvara prostor u svojoj prozi. Oni su junaci njegovih romana. Da se zaključiti da je navedeno – trag pisane tradicije.

¹⁵ Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, str. 10-11.

Povezanost romana *Buka i bijes* Vilijama Foknera i romana *Moja sestra Elida* i *Ruganje s dušom* Mirka Kovača očituje se, već smo to konstatairali u portretiranju jednog lika, lika idiota. Foknerov junak – mentalno zaostali Bendžamin Kompson, glavni je lik prvog dijela romana. Drugi dio romana donosi priču, odnosno prati život Kventina, najinteligentnijeg od Kompsonovih, koji je opsjednut moralnim padom sestre Kedi (kod Kovača – Elide). Treći dio romana iz perspektive sveznajućeg pripovjedača pred čitaoca nudi propast jedne porodice nagoviještene samim početkom romana.

Bendži je nesposoban da razlikuje prošlost i sadašnjost, spoljašnji i unutrašnji svet, dobro i zlo, on čak samog sebe ne doživljava kao ličnost sa identitetom.

(...)

*On je nesposoban da formira i izrazi mišljenje, moralni sud ponajmanje, i on na sve potrese u svom fiksiranom svetu reaguje instiktivno.*¹⁶

Nije li to slučaj i s oba Kovačeva romana? Baš kao i Fokner, Kovač u ova dva romana „omogućava“ svakom liku da „nešto kaže“ i da o nečemu pripovijeda. No kod Kovača se iza takvog postupka krije povjerenje u priču, govor i kazivanje, odnosno dugačka i jaka tradicija epskog kazivanja, što se kod Kovačevih junaka očituje u vjeri da se kroz pričanje, pripovijedanje, pričalac – pripovjedač učlanjuje u društvenu zajednicu. Umijeće saopćavanja fungira poput inicijacijskog čina: onaj ko počinje da govori – onaj je koji ima što važno reći, onaj je, dakle, koji je spreman za život, ili, onaj kojega je život već obilježio i ranio. Ono što se, naravno, podrazumijeva jeste nesporna činjenica da je 'život' pripovjedljiv i da mu je, štoviše, to određujuća kvaliteta.¹⁷

Dajući likovima određenu slobodu da sami zbore, Kovač je ovu ideju utkao ne samo u romane *Gublišće*, *Moja sestra Elida*, *Ruganje s dušom*, već i u ostala svoja djela. Likovi slobodu traže i u erotskom, umjetničkom načinu života. Primjer za takav postupak je lik Elide kod Kovača i lik Kedi u Foknerovom romanu *Buka i bes*.

*Foknerova namjera bila je da u centar pažnje stavi ono što sestra predstavlja za svoju braću, a ne ono što ona objektivno jeste. Kedina toplina, humanost, osećajnost, pa i njena seksualnost, čine je pomalo misterioznom pojavom, ali ne i manje osuđenom na patnju od drugih. Ona dominira u romanu upravo stoga što je samo uspomena – za nekoga draga, za nekoga gorka.*¹⁸

¹⁶ Palavestra, Predrag: *Vilijam Fokner, tvorac američke mitologije* u: Fokner, Vilijam: *Buka i bes*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001, str. 15/16

¹⁷ Ibrahimović, Nedžad, https://www.academia.edu/4361074/Mr_rad_o_pripovjednom_postupku_u_romanima_M_Kovaca, str.26/40 (Pristup: 13. 04. 2021. Godine)

¹⁸ Palavestra, Predrag: *Vilijam Fokner, tvorac američke mitologije* u: Fokner, Vilijam: *Buka i bes*, str. 15

Da se Kovač nije mogao oduprijeti utjecajima tradicijske kulture, pokazuje i činjenica da je u romanu *Ruganje s dušom* poigrao se sa simbolikom kršćanstva. Kao i u ostalim romanima, crkvena pravila i ograničenja u centru su njegovog interesa. Sa jedne strane tradicijska kultura, tj, njeni elementi sadržani u činjenici da je roman nastao po ugledu na Foknera, a sa druge *Biblija* – kršćanski svijet kojeg bi, po Kovačevom sudu valjalo preispitati. Osnovu kršćanstva – spajanje jednog krajnje sadističkog odnosa prema drugom i iskupljenja za počinjene grijehe, Kovač problematizira kroz likove.

Pripovest o Ignjatu koji poistovećuje seksualni čin sa pričešćem jeste dokaz da je greh potvrda vere a ne njena negacija. Ljubav i pričešće postaju dva načina uzdizanja duše, bilo do nivoa stapanja sa Bogom ili do stvaranja ličnog raja. Česti spomeni seksualnih činova, za koje je Kovač bio osuđivan, jeste način da se zadobije sloboda: „Strast prema ženskom telu je beg od stvarnosti“.¹⁹

Na određeni način, stvaranjem ovakvih likova, likova poput Ignjata, a u prozi Kovača prepoznajemo ove likove skoro u svakom njegovom djelu, on je pokazao otpor prema stereotipnim stavovima i mišljenjima i prezir prema socijalističkom režimu.

Ako se prisjetimo svih djela iz književnosti u kojima je seksualni čin kao motiv dominantan u djelu, ne čudi činjenica da je Kovač, ne samo od književnih kritičara, već i od cjelokupne javnosti bivao osuđivan.

I sam naslov romana provocira. Odabравši riječ *ruganje* – istinski ili izmišljeni nedostatak uzeti kao razlog za javno ismijavanje ili za podsmijeh, porugu, naglasiti nešto što je izvor smijeha za neku osobu, Kovač je nagovijestio da će se u romanu kritički odnijeti prema nekome ili nečemu. U ovom slučaju prema duši.

Ispustiti dušu znači umreti. Dati dušu, animirati, znači oživeti. Prema jevrejskomshvatanju, duša je podeljena na dve težnje: jednu višu (nebesku) i drugu nižu (zemaljsku).

(...)

Sa analitičkog stanovišta, pošto je pokazao da je duša pojam sa mnogostrukim tumačenjima, Jung kaže da ona 'odgovara psihološkom stanju koje u granicama svesti mora da ima izvesnuneizvesnost (...) Duša se ne podudara sa sveukupnošću psihičkih funkcije. (Ona označava) odnos sa nesvesnim, a i... personifikaciju nesvesnih sadržaja... Etnološke i istorijske koncepcije duše jasno pokazuju da je ona pre svega sadržaj koji pripada subjektu, ali i svetu duhova, nesvesnom. Zbog toga duša u sebi uvek ima nečeg zemaljskog, i ne-

¹⁹ Radman, Vesna, *Mirko Kovač, Portret u u zrcalu*, http://www.b92.net/kultura/art_durb65in.php?nav_category=1209&nav_id=749684 (Pristup: 22. decembar 2020. godine)

čeg natprirodnog (JUNT, 251-255)'.

*Različite koncepcije duše i duša, čiji bi prikaz zahtevao čitave knjige, prevode se u umetnička dela, legende i tradicionalne slike, a svi su oni simboli nevidljive stvarnosti koja deluje na čoveka.*²⁰

Dakle, rugati se sa dušom, u krajnjem znači i rugati se sa svim životnim, društvenim, sociološkim, političkim stavovima i na koncu rukanje sa tradicijom, sa postojanjem čovjeka, bića. A Kovač koji se suprotstavljao dogmama i uvriježenim stavovima, nastavljao je da se protiv svih njih bori svojim djelima.

Činjenica da su ova dva romana povezana i da su to zapravo dvije varijante jednog romana, motivirala nas je da ih skupa analiziramo. Sam Kovač je naveo u poruci Božu Koprivici, poklanjajući mu novo preuređeno izdanje romana *Rukanje s dušom* da je ovaj roman zapravo prevođenje „apstraktnog u stvarno“.

Rukanje s dušom je zapravo roman o jednom liku, liku poremećenog uma za čije oblikovanje i karakterizaciju, Kovaču nije bilo potrebno puno vremena niti traženja u književnosti. *Dvije stvari učinile su da se sudbonosno zagledam u ovaj novi Kovačev roman: 1) Scena Anđula, dječaka sa djedom Jozom, ili partiture za muzikalni suicide. 2) Finalno poglavlje, 'Vječno žuđeni spas', Goja i Anđul ili odbrana porodične nesreće. Luđak kao plemićki grb.*

Obje ove scene su autobiografske. A kako to znam, to će Kovač razumjeti. Ovaj bi roman mogao nositi naslov Pad kuće Birš (kao Pad kuće Ašer) ili Propast obitelji Birš. U prvom poglavlju 'Kratkoropdoslovlje' osam je portreta članova porodice Birš. Ta porodica je iz Sente, mađarsko-srpskog porijekla, sa natruhama ciganske krvi. Zbog ljepote i otmjenosti.

*Roman 'Rukanje s dušom' mogao se zvati i 'Smrt Elide'.*²¹

Dva glavna lika Kovačevog romana, Goja i Anđul Birš, dva su lika o kojima smo već govorili. Roman je pisan u 3. licu, pripovjedač je sveznajući ili heterodijegetički pripovjedač (heterodijegetičko pripovijedanje). Započeti romanom *Gubilište*, postmodernistički postupci pripovijedanje nastavljaju se u oba romana, i u romanu *Moja sestra Elida* i u romanu *Rukanje s dušom*.

Također, smrti i propasti, neizostavne su teme koje Mirko Kovač, svakim novim romanom, donosi u novom značenjskom obliku, kao i jedan broj – 33, godine smrti Isusa Krista. Te godine, u ovom romanu, Kovač „dodjeljuje“ liku Goje, a sve što se u romanu na njega odnosi u simboličkoj je povezanosti sa karakterom, porijeklom ili fizičkim opisom ovog lika. Pa i simbol ptice nije slučajno uzet u romanu i dodat baš liku Goje i to na putu ka samostanu. Ptica, znak slobode, pratila je Goju.

²⁰ Gerbran, Alen, Ševalije, Žan, *Rečnik simbola*, str.190-193.

²¹ Koprivica, Božo, *Luđak je vječno dijete*, Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, *Ars*, godina XVI, broj 5-6, 2014, str. 115-116.

Metatekstualnošću, citatnošću ali i autocitatnošću doprinosi se ne samo tome da se ova proza podvede pod termin postmodernističke proze, već i da se, bez obzira na različitosti tema (ali su nekada teme i slične), Kovačeva proza učini „prepoznatljivom“.

U elegičnom tonu, Kovač kroz pripovjedača/lika donosi scene s Gojom. Gojina vjerovanja su često fantastična, ali i mitska, biblijska.

*Goja ustane, izlazi u hodnik. Zuri u metalnu pločicu koja ga upozorava: ne neginji se kroz prozor. Dvije zakržljale ruke polaže na staklo; ostaju otisci dlanova, vidljiva linija života, crta duboke maloumnosti sretno darovana svršetku loze Josifa Biriša. Goja se raduje što se sve kreće, promiče i srlja u propast, a on miruje. Mala oronula stražara-bogomolja izgubljena je u daljini. Sunce se premješta s jedne i s druge strane., kao da se utruje s vlakom. Ptica umorna od lebdenja munjevito slijeće u krošnju.*²²

Anđul, pisac hronike porodice Birš, je autobiografski portret, kao na slikama starih majstora. Anđul, ili M.K. Anđul je kopile, posvojče Elide. Majka mu je od loze Meštrevića. Rodila je Anđula u šesnaestoj godini.²³

Posljednje poglavlje romana je zapravo bolno saznanje o propasti jedne porodice. Sve nesreće, bolesti, sva propadanja sažeta su u rečenice ovog poglavlja naslovljenog *Vječno žučeni spas*. Više nego simbolično Kovač naglašava svršetak porodične drame koji se odigrava u susretu „porodičnog luđaka“ i „hroničara“ istorije porodice Biriš. Takav završetak jedne porodične loze, njen kraj, nagoviješten je i ranije u romanu. Ipak, *ovo poglavlje je pohvala lude, lude koja još od vremena Šekspira svijet razumije bolje od drugih. Luda razumije tajnu šifre svijeta. On je zaumni, brzopotezni igrač. Scena ritualnog kupanja Goje, u vrijeme Uskrsa, završava se riječima Elide koja je 'vjerovala da se obiteljska luda rađa tako što se u nju slijevaju ostaci maloumlja svih predaka, sa ženske i muške strane: Goja je rođen da bi se s njim ugasila naša loza'*.²⁴

²² Kovač, Mirko, *Ruganje s dušom*, str. 176.

²³ Koprivica, Božo, *Luđak je vječno dijete*, str. 116.

²⁴ *Isti*, str. 119.

Literatura

- Kovač, Mirko: *Moja sestre Elida*, Prosveta, Beograd, 1965.
- Kovač, Mirko: *Ruganje s dušom*, Fraktura, Zagreb, 2007.
- Gerbran, Alen, Ševalije, Žan: *Rečnik symbol*, Stylos: IK Kiša, Novi Sad, 2009.
- Palavestra, Predrag: *Vilijam Fokner, tvorac američke mitologije* u Fokner, Vilijam: *Buka i bes*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.
- Ibrahimović, Nedžad, https://www.academia.edu/4361074/Mr._rad_o_pripovjednom_postupku_u_romanima_M._Kovaca, str.26/40 (Pristup: 13. 04. 2021. godine)
- Radman, Vesna: *Mirko Kovač, Portret u u zrcalu*, http://www.b92.net/kultura/art_durb65in.php?nav_category=1209&nav_id=749684 (pristup: 22. decembar 2020. godine)
- Koprivica, Božo, *Luđak je vječno dijete*, časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, *Ars*, Godina XVI, broj 5-6, 2014.

Sanja VOJINOVIĆ

POETICS OF MEANING AND SYMBOL IN THE NOVELS *MOJA SESTRA ELIDA* AND *RUGANJE S DUŠOM* MIRKA KOVACA

Through a comparative analysis of the novel *Moja sestra Elida* (1965) and the novel *Ruganje s dušom* (1976), we tried to decipher the poetic characteristics of Mirko Kovac's work in terms of symbolism and meaning. Bearing in mind that in the history of South Slavic literature, the publication of the novel *Moja sestra Elida* is considered a turning point between the two literary epochs of modernism and postmodernism, in this paper we pointed out the peculiarities of postmodernism, postmodernism with reference to the supplemented and reworked part of the novel *Moja sestra Elida*.

Key words: *Mirko Kovac, historical tradition, poetics, symbol, written tradition, psychology, genealogy*